

**STORCHOVÁ, LUCIE A KOL.:
KONCEPTY A DĚJINY.
PROMĚNY POJMŮ V SOUČASNÉ HISTORICKÉ VĚDĚ.
SCRIPTORIUM, PRAHA 2014.**

Jiří Válek

Základ každé moderní vědy tvoří její teoretická složka. Chce-li se historie mezi tyto vědy řadit, musí se pokusit definovat svou teoretickou platformu. V českém prostoru se však jedná o pole neorané. Mnoho českých historiků stále zastává striktní empirické stanovisko a pouze velmi nedůvěřivě akceptuje teoretické závěry, jak samotné historiografie, tak také filozofie vědy. Jaká je však metoda historie, co tvoří její předmět a jak je vůbec historie jako věda možná? Tyto a následné otázky analyzuje kniha Lucie Storchové a kol.: *Koncepty a dějiny. Proměny pojmů v současné historické vědě*.

Studie je strukturovaná do tří základních oddílů označených I.–IV., přičemž každý obsahuje nesterýlný počet blíže souvisejících pojmů postihujících historickou vědu jako celek. Již v úvodu autoři předestírají, že posláním knihy je obsáhnout hlavní pojmy zásadní pro historický výzkum. Skladba jednotlivých oddílů hesláře je syntézou základních informací, což se však plně podařilo především u prvního a částečně druhého oddílu. Třetí a čtvrtá část je spíše naznačením možnosti výzkumu než komplexní syntézou, což však samo není negativum práce.

Knihla obsahuje především metodologické a teoretické studie, které se v případě nutnosti opírají o konkrétní empirický materiál (hospodářství, zbožnost aj.). K ilustraci jsou vybrány tři stěžejní pojmy demonstující celkovou koncepci předkládané práce.

Z pohledu adeptů historické vědy (a nejen jich) je ale bezpochyby nejcněnější prvá část označená římskou číslicí jedna. Jsou zde zproblematizovány zásadní pojmy historie, které máme tendenci často přehlížet jako „domnělé“, „samozřejmé“ či „triviální“. Jedná se například o termíny *pramen*, *metoda*, *čas*, *prostor*, *struktura* a samozřejmě také samotný pojem *historie*. Ke slovu se zde dostává nejen velmi vyspělé historicko-teoretické myšlení, nýbrž také filozofie, a to ve svých nejrůznějších podobách od analytické filozofie dějin přes německou fenomenologii až k francouzské epistemologii.

Není mým záměrem provádět detailní deskripci celé práce, pokusím se však blíže nastínit zpracování tří vybraných pojmů tvořících vzorek celkového bádání.

Pramen

Jan Horský a Karel Šíma v úvodu své stati předložili čtenáři definici pojmu historický pramen. Co může být pramenem? Jaké má vlastnosti? Jaký je jeho vnitřní život a vývoj? Že vše není tak, jak se na první pohled může jevit, plyne již ze samotného smyslu celé práce. Autoři ukazují, že často není ani tak zásadní vypovídací hodnota zvoleného pramene jako teorie, z které vychází naše chápání toho, co pramen je a co obsahuje (empirický pozitivismus aj.). Teorie má vždy dle autorů zásadní vliv na výslednou formu celkové historické koncepce. Vlastní život historické vědy je přímo závislý na jejich teoretických východiscích. Autoři kritickou koncepci pramene spojují se jménem Johana Gustava Droysena, přičemž navazují dvojím dělením platným primárně pro český prostor na tzv. pramen *absolutní* Jaroslava Golla a pramen *ideální* Zdenka Kalisty.

Můžeme ale polemizovat o tom, do jaké míry měly tyto teoretické koncepty reálný vliv a jak moc působila na vnímání historického pramene ona skrytá teoretická část velkých děl německé historiografie 19. století počínaje Leopoldem von Rankem. Tento jev autoři příliš neanalyzují, možná až přeceňují čistou teorii na úkor této skryté stránky děl velkých historiků.

Jako podstatnou složku tzv. pozitivistického dějepisectví vidí autoři tři etapy historické práce, tj. *heuristiku*, *kritiku* a následnou *interpretaci* vytěžených informací. Tento empirický model převažoval a mnohdy vládne dodnes. Cílem J. Horského a K. Šímy je čtenáři přiblížit jak postmoderní výzvu klasickému empirickému přístupu, tak také nastínit možná východiska. V prvním kroku je poukázáno na centrální odklon od pramene jako samospasitelného zdroje historie, načež je představen soubor inovativních přístupů. Zde uvedme například Foucaultovu kritiku z počátku sedmdesátých let, Ankersmitovo dělení modernistického a postmodernistického pramene či LeCaprovo tvrzení, že „...prameny spíše realitu doplňují či přeměňují, než aby jí odkrývaly v minulosti“.¹

Autoři vědomě neupřednostňují žádnou z alternativ, ale dávají čtenáři volné pole, aby se sám dokázal zorientovat v nepřehledném množství postmodernistických konceptů, jež se vyvojily v posledních desetiletích. V celé práci však lze občas zpozorovat opakování teorií a jmen ve stejném kontextu. To je snad dáno velkými množstvími spoluautorů a podobností témat. Místy se však může jednat o rušivý element.

¹ STORCHOVÁ, Lucie a kol.: *Koncepty a dějiny, proměny pojmů v současné historické vědě*. Praha 2014, s. 18–19.

Fakt

Ve své další teoretické pasáži se J. Horský pokusil objasnit, co je to historický fakt. Na počátku podal ve své jednoduchosti až geniální tvrzení, že: „O faktech se mluví nejen v běžném jazyce, ale i v mnoha odborných pracích, aniž by se příliš zvažovalo, co vlastně znamená, že něco je faktem. Nadto se výrazu fakt často užívá (takřka) synonymicky se slovy, jako jsou skutečnost, událost či pravda.“² Jistě není výjimkou, že historici ona „fakta“ často glorifikují, aniž by našli dostatečné teoretické východisko svého přístupu. Na úvod autor rozebírá, co se myslí pod pojmem fakt z jazykového hlediska, popř. jaký by měl být jeho skutečný obsah. Zcela nekompromisně zastává již zmíněné tvrzení, že pojem *fakt* nelze ztotožňovat s pojmem *pravda*, což se však v historické vědě děje často zcela neskrytě. Horský v návaznosti na teorii Chrise Lorenze předkládá názor, že „...fakta jsou to, co dělá pravdivé tvrzení pravdivým...fakt je tedy předpokladem (postulátem) toho, že určité tvrzení může být pravdivé“.³ Z toho následně vyplývá, že fakty samotnými nejsou reálné události, nýbrž představy naší i minulé doby o tom, co se skutečně mělo stát v době minulé.⁴ Dle autora je nutně chybná představa o faktech jako *stavebních kaménkách* lidských dějin. Nelze totiž jednoduše směřovat pojmy *fakta* s obsahem pojmů *děj*. V reakci na lingvistický obrat v historické vědě, popř. již dřívější jazykový obrat ve filozofii, autor zastává názor, že naše povědomí o historických faktech je dáno naší zásobou jednotlivých pojmů. Než se pustíme do vymezování faktů v historii, musíme mít nejprve definovány pojmy.

Vše, co vidíme v minulosti či si představujeme pod onou clonou faktů, je možné pozorovat pouze skrze náš vlastní jazyk, veškeré lidské dějiny se nám zobrazují *skrze mřížku jazyka*. V protikladu k ranému Wittgensteinovi Jan Horský objasňuje, že: „...jazyk není obrazem skutečnosti, nýbrž rastrem, skrze nějž skutečnost vnímáme ... fakta proto také nemohou být totožná se samotnou skutečností“.⁵ To, jak působí lidské emoce a světový názor jak historických aktérů, tak samotných píšicích historiků ve výsledné podobě jejich historické práce, dává Horský za příčinu tzv. hodnotovým referenčním rámcům, tj. klíčem k tomu, jak chápat jednotlivé historické události, tj. jsou-li pro nás dobré, či špatné. Jako klasický případ dvou typů těchto hodnotových referenčních rámců autor uvádí pohled na Husovo upálení. Dle jednoho rámce šlo o „Husovo umučení roku 1415“, ale dle rámce druhého se jednalo

² Tamtéž, s. 46.

³ Tamtéž, s. 20–21.

⁴ Tamtéž, s. 46.

⁵ Tamtéž, s. 48.

o „spravedlivé popravení kacíře roku 1415“. Oba výroky jsou podle všech dostupných teorií historických faktů správné, avšak není tomu tak v případech hodnotových referenčních rámců, kdy jde o naprosté protiklady.

Poslední problém zde řešený je otázka tzv. „tvrdých“ a „měkkých“ faktů v historii. Autorovi studie však nejde o definici jednoho či popření existence druhého. Jeho záměrem je poukázat na dynamický vývoj promítající se v toto dělení. Jak výstižně podotýká, v postmoderním dějepisectví se spíše než s *rekonstrukcí* historických faktů a obrazu minulosti setkáme s *konstrukcí* obojího. Dále jsou zmíněny teorie faktů Jaroslava Marka (v duchu dozrívajícího pozitivismu), Reinharta Kosellecka (fikce faktického, tj. historiografická konstrukce naší představy o tom, jak to ve skutečnosti bylo, přičemž jsme omezeni vetem pramenů) a v neposlední řadě teorie Maxe Webera (tj. historického faktu a empirické skutečnosti jako dvou odlišných oblastí výzkumu). Není již naším posláním určovat spolehlivost faktů, ale spíše vycházet při jejich určování z celkového konceptu psaní dějin.⁶

Narace

K. Šíma se ve svém příspěvku věnoval kritice koncepce narace v dějepisectví. Upozorňuje zde na spojitost mezi tzv. *jazykovým obratem* v historiografii a dřívejším chápáním vyprávění jako hlavního prostředku udržování historického vědomí. Naraci chápe v trojím smyslu. Zaprvé jako výraz literární zdatnosti historika, za druhé jako problematiku věrného podávání historických faktů a za třetí jako teoretickou reflexi utváření historického poznání. Nejvíce prostoru věnuje autor poslednímu podání. Klade si zde otázku, je narace pouze formou či je také obsahem historie? Tj., je narace souhrnem formálních postupů výkladu či utváří samotný obsah historikova sdělení? Genezi pojmu vede podobnou cestou jako J. Horský v analýze faktu. Hlavními zakladateli mu zde jsou Ernst Bernheim a Johan Gustav Droysen. Je také naznačena Dantova analytická filozofie dějin jako potenciální řešení současné diskuze kolem konceptu narace v historiografii. Celá kapitola je pojata geneticky. Skrze počátky se autor dostává až ke strukturalistickým, popř. post-strukturalistickým modelům narativního dějepisectví, přičemž poukazuje na schizofrenní situaci školy Annales. Samotní Annalisté se i přes své vzpírání naraci ve svých konceptech nevyhnuli a pravděpodobně ani skrze své programové prohlášení vyhnout nemohli, jak K. Šíma dokládá na pozdějších filozoficko-dějinných konceptech Paula Ricoeura či stále opomíjeného, avšak zásadního Michela de Certeau.

⁶ CHARTIER, Roger: *Na pokraji útesu*. Červený Kostelec 2011, s. 145–157.

K. Šíma bilancuje své závěry jako souboj dvou extrémů. Na jedné straně je narace radikálním odmítnutím objektivity a na straně druhé je to absolutizace vyprávění coby samotné podstaty historie. Svou analýzu završuje rozbořem důsledků díla Haydena Whita (tedy jazykovým obratem v historiografii) a pokouší se předestřít vybrané způsoby jako výchozí bod pro dnešní teoreticko-historické myšlení (Frank Ankersmit, Hans Kellner, aj.). Největším důsledkem jazykového obratu není dle autora jeho faktický přínos v oblasti teorie historiografie, jako spíše otevření nových noetických a epistemologických otázek v historické vědě. Po roce 2000, dle slov autora, lze sledovat výrazný odklon od konceptů ve vztahu k jazykovému obratu, přičemž se stále více pozornosti soustředí na problematiku narace, popř. narací v historiografii. Jak moc je toto schéma platné pro český prostor, zůstává otázkou.

Závěrem se k celé práci dá bez nadsázky říci, že se jedná bezpochyby o vrchol soudobého teoreticko-historického myšlení v českém prostoru. Kolektiv pod vedením Lucie Storchové dokázal bezpečně položit základ nejen pro následné historické bádání na nejrůznějších polích dějin, nýbrž také svým snažením vytvořil mezní bod ve vývoji české historiografie.

Mgr. Jiří Válek
Přerovecká 26
747 95 Opava
Česká republika
e-mail: jiri.valek@upol.cz